

Hannie Vermeer-Pardoen

Dankwoord bij de aanvaarding van de Dr Elly Jaffé Prijs 2015

Hannie Vermeer-Pardoen (1930 – 2021) maakte pas na haar pensionering serieus werk van haar vertaalcarrière, maar bouwde daarna gestaag aan een indrukwekkend oeuvre met onder meer werk van Erasmus, Voltaire, Rabelais en De Nerval en Hessel. Ook vertaalde zij Filosofische gedachten van Diderot. Voor De reizigers op de imperiaal van Louis Aragon ontving zij in 2015 de Dr Elly Jaffé Prijs. Op haar 89ste publiceerde ze nog nieuwe vertalingen van De dood van koning Arthur (uit het oud-Frans) en De mythe van Sisyphus van Albert Camus, een jaar later gevolgd door twee boeken met teksten van Diderot. Vertaalverhaal denkt met grote waardering terug aan deze vertaler die in het harnas is gestorven, en is haar dankbaar voor de twee bijzondere bijdragen die zij leverde aan Vertaalverhaal (zie ook 'Ik vertaal alleen maar oude liefdes', het interview uit 2012 met onze redacteurs Hans van Pinxteren en Andrea Kluitmann).

Dankwoord bij de aanvaarding van de Dr Elly Jaffé Prijs 2015

Dames en Heren,

Graag wil ik beginnen met de Stichting Dr Elly Jaffé Prijs van harte dank te zeggen voor de mij toegekende zowel in materiële als in morele zin geweldige prijs en de jury voor het juryrapport dat zo lovend is dat ik er beduusd van ben. Maar ik ben er niet alleen beduusd van, ik ben er ook heel blij mee. Want ja, het vertalen is een eenzame en soms wat ondankbare bezigheid. Ondankbaar, omdat dikwijls het werk van maanden en soms zelfs van jaren onopgemerkt verdwijnt in de massa andere boekpublicaties. Dat geldt in het bijzonder voor vertalingen uit een andere taal dan het Engels, want de boekenmarkt wordt nu eenmaal overspoeld met Angelsaksische literatuur. Nu is het niet zo dat ik Angelsaksische literatuur niet belangrijk zou vinden, maar het is jammer dat met name de Franse literatuur zo ondergesneeuwd raakt. Juist daarom is het werk van de Stichting Dr Elly Jaffé Prijs van zo'n eminent belang, want behalve dat ze de vertaler op zo'n gulle wijze een hart onder de riem steekt, vestigt ze de aandacht op die waardevolle, maar in Nederland toch wat verwaarloosde Franse literatuur. Alle eer dus voor de Stichting Dr Elly Jaffé Prijs. Ik vind het bijzonder verheugend en eervol dat Mevrouw Vermaat, dochter van Mevrouw Dr Elly Jaffé, bij deze uitreiking aanwezig is.

Ik ben pas na mijn pensionering als lerares Frans begonnen met het echte vertaalwerk en sommigen uit mijn omgeving spraken daar regelmatig hun verwondering over uit: Waarom ga je niet lekker op reis, waarom ga je nu weer achter dat bureau zitten? Nu heb ik natuurlijk ook wel reizen gemaakt. Maar toch, de mooiste reizen die ik heb gemaakt waren de reizen door de werelden van de auteurs die ik heb vertaald.

Als mij nu gevraagd wordt om wat meer te vertellen over het vertalen zelf, vind ik dat moeilijk en zou ik het liefst met de schilder Karel Appel zeggen: 'Ach, ik rotzooi maar wat aan'. Maar net als bij Karel Appel zou dat een aperte leugen zijn, want zoals bij hem de verf uit de schijnbaar achteloos leeggeknepen tube precies terecht komt waar hij dat wil, zo moet ook ik ervoor zorgen dat mijn woorden op de goede plek vallen en mijn zinnen de juiste kleur hebben. En dat kan niet aan het toeval toevertrouwd worden. De vertaler zal rekening moeten houden met een heel scala van voorwaarden waar zijn tekst aan moet voldoen.

Om te beginnen bevindt hij zich in een soort spanningsveld, het spanningsveld tussen de auteur en de lezer. Hij moet zowel de auteur als de lezer recht doen wedervaren, dat wil zeggen de vertaling moet getrouw zijn naar inhoud en stijl, maar tegelijk ook een plezier zijn om te lezen. Hierover is iedereen het wel eens, maar over de manier om dat te bereiken, lopen de meningen uiteen. Aan de ene kant hebben we degenen die de nadruk leggen op de noodzaak tot vrij vertalen teneinde het de lezer zo aangenaam mogelijk te maken, en aan de andere kant staan de wat ik met een term uit de geschiedenis van het protestantisme *de preciezen* zou willen noemen, die

erop hameren dat de vertaling zo letterlijk mogelijk moet zijn. Zoals gebruikelijk bij tegengestelde meningen valt er voor beide opvattingen wel wat te zeggen. De eerste, die van de vrije vertaling, is aantrekkelijk zowel voor de vertaler als voor de lezer, maar ze is risicovol, want hoe makkelijk gebeurt het niet dat de vertaler op de stoel van de schrijver gaat zitten en meent die wel te kunnen verbeteren: een hachelijke zaak. Vandaar dat de moderne vertaler steeds meer geneigd is een lans te breken voor de letterlijke vertaling. En dat gaat soms heel ver. Zo moet de vertaler van degenen die ik dan *de preciezen* noem altijd letterlijk vertalen, tenzij daardoor een kromme of grammaticaal onjuiste zin zou ontstaan. Dat lijkt redelijk, mits men het niet al te letterlijk opvat. Want de taal is grillig, synoniemen zijn niet altijd synoniemen en de eerste betekenis van een woord dat je in het woordenboek hebt opgezocht is lang niet altijd de juiste. Om u een heel eenvoudig voorbeeld te geven: Toen ik als jonge lerares Frans, zo'n zestig jaar geleden hier in Amsterdam les gaf, heb ik me eens de woede van een jongetje uit de eerste klas op de hals gehaald. Wat was het geval? Ik had de volgende zin ter vertaling opgegeven: 'Il jette un regard par la fenêtre'. Het jongetje had vertaald: 'Hij gooit een blik uit het raam' en dat had ik fout gerekend. Hij protesteerde heftig: hij had het zelf in het woordenboek opgezocht en *jeter* was *gooien* of *werpen* en *un regard* was *een blik* en *la fenêtre* was *het raam*. Ik heb heel veel moeite gehad om hem uit te leggen dat *een blik uit het raam gooien* iets anders is dan *een blik uit het raam werpen*. Hij had het immers letterlijk vertaald zoals hij het in het woordenboek had gevonden. Het jongetje moet nu zo'n jaar of zeventig zijn. Ik hoop dat hij niet boos meer op mij is.

Nu is dit natuurlijk een heel simpel voorbeeld en het was ook een kleine jongen die deze fout maakte. Maar het laat toch zien dat ook bij een letterlijke vertaling lelijke fouten gemaakt kunnen worden. Juist een te letterlijke vertaling, ook al levert die een mooie, grammaticaal juiste zin op, pleegt dikwijls verraad aan de schrijver. Dat heeft te maken met het taaleigen, maar ook met dingen die op het eerste gezicht buiten de taal staan maar toch de taal in hoge mate beïnvloeden. En dan heb ik het in de eerste plaats over de zogenoemde connotaties, dat wil zeggen het veld van associaties dat verbonden is aan bepaalde woorden en uitdrukkingen. Die connotaties zijn niet alleen tijdgebonden, maar ook groepsgebonden en zelfs ook vaak persoonsgebonden. Zo doet bij Rabelais het woord *monnik* geenszins denken aan een vroom persoon. Integendeel, bij Rabelais is de monnik een parasiet, een onverzorgd, lui, gulzig, zinnelijk persoon. En de uitdrukking *In de schaduw van de klokkentoren*, die in onze tijd misschien een wat poëtische, nostalgische bijklank heeft, doet bij Rabelais denken aan de onoorbare handelingen van monniken, handelingen die het zonlicht niet verdragen. Dat soort connotaties zijn bepalend voor de toon van soms hele passages. De vertaler moet hierop verdacht zijn, want anders staat hij ineens op het verkeerde been en slaat hij de plank mis.

En wat te doen met zinnen die hun letterlijke betekenis praktisch zijn kwijtgeraakt en tot een formule zijn afgezwakt? Tot diep in de jaren zestig van de vorige eeuw eindigde een Franse zakenbrief gewoonlijk met de formule *Je vous prie, monsieur, de bien vouloir accepter l'expression de mes sentiments distingués*. Als men dit letterlijk had vertaald met *Ik bid u, mijnheer, de uitdrukking van mijn*

gevoelens van hoogachting te willen aanvaarden, dan denk ik dat de ontvanger van die brief bij het lezen van die slotzin zijn wenkbrauwen even had opgetrokken onder het verzuchten van ‘Die Fransen, altijd wat bijzonders!’ Een vertaler van zo’n brief deed er dan ook goed aan deze formule te vervangen door het gebruikelijke *Met de meeste hoogachting*. U begrijpt dat dit probleem zich in verhevigde mate voordoet bij het vertalen van brieven uit de achttiende eeuw die zo vindingrijk is als het gaat om bloemrijke slotformules, en dat geldt in het bijzonder voor de brieven van Voltaire aan bijvoorbeeld Frederik de Grote of Catharina de Grote. Ik heb bij de vertaling van zo’n slotzin dikwijls de letter even moeten vergeten, teneinde de geest geen geweld aan te doen.

En zo zit de taal vol haken en ogen. Wat bijvoorbeeld te doen met geluidnabootsende woorden die in een letterlijke vertaling dat geluidnabootsende effect verliezen? En wat met zelfverzonnen woorden, met zinnen waarvan het ritme en de klank belangrijker zijn dan de letterlijke betekenis, wat met eigennamen die een bepaalde, soms burleske betekenis hebben? En dan heb ik het nog niet gehad over de woordspelingen. Daar blijkt meestal een letterlijke vertaling eenvoudig onmogelijk.

Gerard Reves geleerde broer Karel van het Reve peperde zijn studenten altijd in dat je moet vertalen wat er staat, en natuurlijk moet men vertalen wat er staat, maar daarin ligt nu juist de moeilijkheid, getuige de behartigenswaardige regel uit een gedicht van Martinus Nijhoff: ‘Lees maar, er staat niet water staat’.

Uit het voorgaande blijkt wel dat een vertaler elk moment voor een keuze staat, een beslissing moet nemen. Hij is, om met Sartre te spreken, tot vrijheid gedoemd.

Nu vraagt u zich misschien af wat mij zo vermetel heeft doen zijn om dit moeilijke vak te omarmen. Misschien mag ik dat illustreren met een kleine episode uit Rabelais’ *Pantagruel*, het Vierde Boek. Rabelais vertelt daar hoe Pantagruel, Panurge en hun vrienden over de wereld reizen op zoek naar de *Dive Bouteille*, de *Goddelijke Fles*, waaruit Panurge hoopt eindelijk te vernemen of hij moet trouwen of niet. Ze reizen per boot en volgen de route van Jacques Cartier die niet zo lang daarvoor Canada had ontdekt. Tijdens die queeste, belandt het gezelschap in de buurt van de Noordelijke IJszee. Het is lente en het ijs begint te smelten. Opeens horen de vrienden allerlei geluiden: woorden, kreten, kanonschoten, paardengehinnik, oorlogsgedruis. Maar zo ver het oog reikt is er niets te zien dan zee en ijs. Ze vragen zich ongerust af of ze misschien behekt zijn. De kapitein stelt hen gerust: in de winter heeft daar niet zo heel ver vandaan een veldslag plaatsgevonden. De geluiden zijn op de wind meegevoerd en hier in zee terechtgekomen, waar ze zijn bevroren. Nu het lente is, gaan ze ontdooien en kun je ze weer horen. En ja, nu ziet het gezelschap de bevroren geluiden in zee drijven. Het zijn stukjes ijs van allerlei kleuren en afmetingen. Ze nemen ze in hun hand om ze te ontdooien en luisteren verbijsterd toe.

Zo ook tracht de vertaler de kleurige, maar nog bevroren woorden van het origineel te koesteren tot ze ontdooien tot een vertaling waarvan hij hoopt dat die in kleur en intensiteit het origineel zo dicht mogelijk benadert. Vertalen is voor mij een kwestie van verwondering over de taal, van overmoed en van nederigheid. Tot slot wil ik nogmaals mijn grote dank uitspreken voor de prijs die mij is toegekend en voor de waardering voor mijn werk waarvan de jury zojuist blijk heeft gegeven.

Tevens dank ik de Vereniging van Letterkundigen en in het bijzonder Janne Rijkers die dit alles zo fantastisch heeft georganiseerd. Maar ik wil hier ook graag de uitgever, Chris ten Kate, bedanken voor al die mooie uitgaven van mijn vertalingen, voor de vrijheid die hij mij heeft gegeven om zelf mijn teksten uit te zoeken en voor het vertrouwen dat hij in mij heeft gesteld. Mijn grote dank gaat ook uit naar Ellis van Midden die al mijn vertalingen heeft geredigeerd met een toewijding die veel heeft bijgedragen tot het resultaat waarover de jury zulke lovende woorden heeft gesproken.

Ik dank u allemaal zeer voor uw belangstelling.